

UOT 159.9

**ORTA MƏKTƏB YAŞINDA ŞAĞIRD ŞƏXSİYYƏTİNİN
PSIXOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ****Fatimə Əlimədət qızı Cənnətova***Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin magistrantı***ORCID:** 0009-0006-8687-5191**E-mail:** fcennetova@gmail.com

Açar sözlər: orta məktəb yaşı, təhsil, hiss, yeniyetməlik, əxlaq, orta məktəb yaşında davranış, ehtiyac, yetkinlik

Ключевые слова: старший школьный возраст, образование, чувство, подростковый возраст, нравственность, поведение старшего школьного возраста, потребность, зрелость.

Key words: High school age, education, feeling, adolescence, morality, high school age behavior, need, maturity

Yeniyetməlik dövründə öyrənmənin mürəkkəbliyi və yeni komandadakı yeri onlardan çox şey tələb edir. Yeniyetmələrin məktəb həyatında və ailədə mövqeyi dəyişir, yəni kiçiklərə münasibətdə onlardan lider, təşkilatçı və tərbiyəçi olmaq tələb olunur. Bu müddət ərzində onların sinir sistemi inkişaf edir və tədricən yetkinlərin beyin qabığına yaxınlaşır. Beyin qabığı ətrafındakı sinir birləşmələrinin sayı artır. Oxumaq və işləmək nəticəsində beyin yarımkürələrində analitik və sintetik fəaliyyət inkişaf edir. Bu vəziyyət aydın ayırd etmə qabiliyyətini artırır. Bu zaman oxu dərsləri mürəkkəbləşir: bir sıra yeni fənlər tədris olunur, dərslərin məzmunu genişləndirilir və mürəkkəbləşdirilir, bilik, həyat, praktiki işlər əlavə olunur, ekskursiyalar təşkil edilir. Onlardan tələb olunacaq materialı başa düşür və onu həyatlarına tətbiq edir. Bu yaşda uşaq özünü daha ayıq hiss edir, təcrübə qazanır və biliklərini müstəqil həyata tətbiq etməyə başlayır. Bu, onların dərse münasibətini dəyişir. Bu zaman özlərinə uyğun olan mövzunu seçirlər, lakin ayrı-ayrı fənlərə maraq daha çox müəllimin məsləhəti ilə bağlıdır, orta məktəb şagirdlərində maraq onların tələbat və istəklərinə əsaslanır. Bəzən tələsirlər və nəticədə hadisələri yanlış dəyərləndirir, yanlış nəticələr çıxarırlar.

Orta məktəb şagirdlərinin ətrafı və ətrafdakı reallığı öyrənmək istəyi onlarda dünyagörüşünün formalaşmasına kömək edir. Sınıfədnəkar məşğələlər və dərnlər nəzəri biliklərin inkişafına müsbət təsir göstərir.

Orta məktəb şagirdləri çox düşüncülər, amma bəzən düşüncələrini həyata keçirməkdən çəkinirlər. Onların düşüncəsində ümumiləşdirmə və abstraksiya üstünlük təşkil edir, konkretləşdirmə isə aşağı səviyyədədir.

Onlar yaxşı danışır, sübut edir, nəticə çıxarır, daha çox zehni fəaliyyətlə məşğul olur, müstəqil olaraq biliklərini genişləndirməyə çalışırlar, lakin nəzəriyyəni təcrübə ilə birləşdirə bilmirlər. Bu şagirdlər öz təlim fəaliyyətlərində nəzəriyyə və praktikanı birləşdirirlər. Onların geniş biliyi var, düşünməyi bilirlər, müraciət etməyi bilirlər, ictimai işlərdə fəaldırlar. Ancaq bu qrup tələbələr hər şeylə eyni dərəcədə maraqlanırlar, konkret heç nə ilə dərindən maraqlanmırlar.

Orta məktəb yaşında insanın mənəvi gücü intensiv şəkildə inkişaf edir, onun mənəvi siması formalaşır, xarakteri aydın olur, dünyagörüşü formalaşır. Məktəbdə, ailədə, ictimai mü-

nasibətlər sistemində insanın mövqeyində baş verən dəyişikliklər orta məktəb yaşında şəxsiyyətin inkişafına həlledici təsir göstərir. Məktəb şagirdi olan yeniyetmənin fəaliyyəti əsasən məktəbin əhatə dairəsi ilə məhdudlaşan akademik fəaliyyətdir. Yeniyetmələrin ictimai fəaliyyəti də adətən məktəb daxilində baş verir.

Orta məktəb yaşlı şagirdlərində özünüdərk adətən bəzi davranış çatışmazlıqlarını aradan qaldırmağa yönəlmişdir. Eyni zamanda, ümumən oğlan və qızlarda yaranan ümumiləşdirilmiş ideallara uyğun olaraq şəxsiyyəti formalaşdırmağa çalışır. Bəzi gənc kişilərin fiziologiyasını və genetikasını öyrənən tədqiqatçılar qadınlarda insan orqanizmində və psixikasında bir çox şeylərin anadangəlmə olduğu qənaətinə gəlirlər.

Orta məktəb çağının əxlaqi inkişafında imanın və əxlaqi şüurun rolu artır. Orta məktəb yaşlı şagirdlərin davranışı yeniyetmələrin davranışından daha çox onların əxlaqi qavrayışları və inancları və inancları ilə müəyyən edilir. Orta məktəb yaşlı şagirdlərin əxlaqi şüuru onların cəmiyyətdəki həyat və fəaliyyətlərinin təsiri altında, cəmiyyətin ictimai həyatında fəal iştirakının təsiri altında, bir qayda olaraq, şagirdlər daha dərinlən formalaşmağa başlayanda inkişaf edir.

Orta məktəb yaşlı uşaqlar bir çox əxlaqi anlayışların ictimai əhəmiyyəti ilə bağlı ən incə cəhətlərini belə sevməyi bacarırlar. Vəzifə, vicdan, şəxsi qürur və özünə dəyər hissi kimi ən mürəkkəb anlayışlar orta məktəb şagirdlərinin dərin və hərtərəfli başa düşülməsini təmin etmək üçün kifayətdir.

Orta məktəbdə yetkinlik hissi unikalıdır. Hiss daha dərin və ciddi olur. Orta məktəb yaşlı şagirdlər öz yetkinliklərini günahlandırmağa, özləri ilə uşaq kimi davranmağa və hələ də yeniyetmələrə nisbətən daha az dözümlü olmağa meyillidirlər. Orta məktəb yaşlı uşaqlarda yetkinlik hissi var. Orta məktəb çağında şagirdlərin böyüklərlə bərabər hüquqlara malik olduqlarını dərk etməmələrindən yaranan münasibətin intensivliyi bir qədər azalır.

16 yaşında şagird pasport alır, kino və teatra gediş-gəlişlə bağlı məhdudiyyətlər azaldılır. Orta məktəb şagirdi tezliklə 18 yaşına çatacaq, səsvermə hüququ qazanacaq və evlənmək hüququ qazanacaq. Bunlar oğlan və qızların böyüdüynü göstərən obyektiv əlamətlərdir.

Həmyaşlı qrupu orta məktəb yaşlı şagirdin şəxsiyyətinə təsir göstərir. İctimai məqsədin, ictimai münasibətlərin, şəxsi və ictimai maraqlar arasında mənəvi münasibətlərin inkişafına da müəyyən təsir göstərir.

Orta məktəb yaşlı həyatda öz müqəddəratını təyin etmə dövrüdür ki, bu zaman şagird öz iş istedadını ciddi şəkildə axtarmağa başlayır, onun gələcək karyerasını müəyyən etmək istəyi yaranır.

Problemin aktuallığı. Məqalə, orta məktəb yaşlı şagirdlərin şəxsiyyətinin psixoloji xüsusiyyətlərinin araşdırılmasına dair dəyərli bir töhfədir. Bu araşdırma, şagirdlərin şəxsiyyətlərinin inkişafını daha yaxşı anlamağa və onların təhsil prosesindəki davranışlarını və münasibətlərini daha yaxşı idarə etməyə kömək edir.

Problemin elmi yeniliyi. Məqalədə orta məktəb yaşlı şagirdlərin şəxsiyyətinin xüsusiyyətləri ətraflı şəkildə əks olunmuşdur. Bu xüsusiyyətlərin tədqiqi, gənc nəslin psixoloji inkişafını daha dərinlən başa düşməyə və onların ehtiyaclarına uyğun daha effektiv təlim metodlarının inkişafına imkan yaradır.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Bu məqalə, valideynlər, tələbələr və bu möv-

zuda araşdırma aparmaq istəyənlər üçün faydalı olacaqdır. Şagirdlərin şəxsiyyət xüsusiyyətlərini anlamaq, onlarla daha düzgün münasibət qurmağa və onların təhsil prosesində daha uğurlu olmalarına yardımçı olacaqdır.

Ədəbiyyat

1. Cabbarov R.V., Yeniyetmələrdə özünüdərkətmə prosesinin psixoloji təhlili, Psix.elm. nam.alimlik dərəcəsi almaq üçün dis. avtor. Bakı, 1990, 22 s.
2. Cabbarov R.V., Şəxsiyyətin formalaşmasında özünü gerçəkləşdir-mənin rolu: Psixologiya – jurnalı, Bakı, 2008, №2, s. 55-66.
3. Əliyev R.İ., Şagird şəxsiyyətinin formalaşmasının etno-psixoloji əsasları: Dok.dis., B., 2004, 269 s.
4. Hüseynov E.A., Yaş Psixologiyası, Bakı, 2015, 86 s.
5. Əliyeva K.R., Şəxsiyyətin yaradıcı potensialının formalaşmasının psixoloji problemləri, Psix. elm. dok. alimlik dərəcəsi almaq üçün dis. avtoref. Bakı, 2008, 66 s.
6. Qazıyev E.G. Ümumi psixologiya. I-II dam. Daşkənd, 2002.

Ф.Э. Джаннатова

Психологические особенности личности школьников среднего школьного возраста Резюме

В статье рассматриваются психологические особенности старшего школьного возраста, формирование личности и взаимосвязь особенностей старшего школьного возраста и подросткового возраста. В статье также рассматриваются нравственно-духовные характеристики старшеклассников. В статье описаны поведенческие особенности подростков, чувство зрелости и процесс самосознания. При этом идут разговоры об отношениях старшеклассников со сверстниками.

F.A. Cannatova

Psychological characteristics of student personality at secondary school age Summary

The article examines the psychological characteristics of high school age, personality formation, the relationship between high school age characteristics and adolescence. The moral and spiritual characteristics of high school students are also studied in the article. Behavioral characteristics of teenagers, sense of maturity and process of self-awareness are described in the article. At the same time, the relations of high school students with their peers are also touched upon.

Redaksiyaya daxil olub: 10.07.2024